

dr hab. Maria Marta Urlińska, prof. UIK
Wydział Pedagogiczny
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Kamili Gabrieli Kamińskiej
pt. *Modele patriotyzmu w kulturze szkół polskich poza granicami kraju –*
międzynarodowe studia przypadków

napisanej pod kierunkiem naukowym
dr hab. Małgorzaty Żytko, prof. UW oraz dr Marty Jadwigi Pietrusińskiej
na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego

Warszawa 2024
476 stron (w tym 428 stron tekstu zasadniczego)

Chciałabym na wstępie zwrócić uwagę na podjęcie w pracy ważnej i złożonej problematyki funkcjonowania szkół polskich poza granicami kraju. To szczególne zobowiązanie ale i wyzwanie edukacyjne dla naszego kraju. To, co zasługuje na uwagę to istotność problemów polityki edukacyjnej rządu polskiego i krajów przyjmujących oraz liczne dylematy realizacji zadań w kontekście zmieniających się i zróżnicowanych oczekiwań Polonii i środowisk polskiej mniejszości narodowej zamieszkującej poza granicami Polski. Nasz kraj, oprócz obowiązku opieki nad swoją mniejszością narodową żyjącą w diasporach, ma w programie edukacji młodzieży polonijnej zawarte własne cele polityczne, a są nimi internalizacja polskiej kultury, polskiego systemu wartości oraz własnej perspektywy widzenia spraw świata, zbudowanie i podtrzymywanie polskiej autoidentyfikacji młodych Polaków mieszkających na obczyźnie. Te cele realizują szkoły i placówki kulturalno-oświatowe organizowane poza granicami kraju, te których organem założycielskim i prowadzącym są stowarzyszenia, fundacje, podmioty prywatne jak też administracje samorządowe oraz państwowe.

By pogodzić czasem rozbieżne interesy różnych organizmów państwowych, także by trafić w potrzeby środowisk polonijnych i polskiej mniejszości obecnej w różnych częściach świata, trzeba te potrzeby zdiagnozować, poznać także zróżnicowane uwarunkowania życia Polaków na obczyźnie. Kluczowa jest znajomość procesów kształtowania się tożsamości narodowej naszych Rodaków, znajomość cech konstytutywnych identyfikacji narodowej osób mieszkających poza krajem, tych autochtonów jak i tych, którzy w różnych okresach historycznych wyemigrowali poza granice własnego kraju. Wiedza ta jest istotna dla polityki i gospodarki państwa, dla stopnia zaangażowania czy też podejścia mniejszości wobec inicjatyw podejmowanych przez polskie władze centralne.

Dużą wagę w tej kwestii przywiązuje się do polskiej polityki edukacyjnej uwzględniającej zarówno kształcenie Polonii w krajach o długoletniej historii obecności Polaków migrujących na Zachód „za chlebem” czy z przyczyn politycznych, jak też organizację szkół dla polskiej mniejszości narodowej na terenach byłego Związku Radzieckiego, w krajach za naszą wschodnią granicą, w których dopiero po 1989 roku możliwe stało się rozszerzenie oferty edukacyjnej, którą wcześniej blokowała bariera polityczna. Cele kształcenia przyjęte przez Ministerstwo Edukacji Narodowej RP dla tych krajów z postsowieckim doświadczeniem, zakładają odrodzenie inteligencji polskiego pochodzenia, wykształcenie wykwalifikowanych fachowców, liczących się w kraju zamieszkania, umocnienie pozycji polskiej mniejszości i przywrócenie jej poczucia dumy z polskiego pochodzenia oraz własnej wartości. Na Wschodzie działania wspierające są tym bardziej potrzebne, że Polacy są społecznością zrusyfikowaną, stosunkowo nieliczną, na dodatek rozbitą organizacyjnie, przejawiającą bierną postawę, funkcjonującą w skomplikowanej sytuacji polityczno-prawnej. Stąd istotnym celem działań podejmowanych przez polski rząd jest odbudowanie w krajach dotąd poddanych wpływowi ekspansywnego kraju, jakim był Związek Radziecki inteligencji polskiego pochodzenia, pomoc organizacjom kulturalnym Polaków w odrodzeniu i umacnianiu poczucia tożsamości narodowej u osób polskiego pochodzenia, ale także pomoc rządzącym krajem zamieszkania w realizowaniu obowiązku edukacyjnego przez polską mniejszość na ich terenie.

Nie podlega dyskusji, że kultywowanie przez Polonię na Zachodzie i Polaków na Wschodzie tradycji narodowych, historii, języka ojczystego sprawia, że są oni najlepszymi orędownikami spraw polskich za granicą. Rozwijanie nauki języka polskiego i nauczania w języku polskim oraz promowanie kultury i nauki polskiej, to jedne z najważniejszych aspektów polityki Państwa Polskiego wobec Rodaków za granicą. Nadrzędnym celem ich kształcenia jest nie tylko nauczanie języka, historii i kultury polskiej, lecz przede wszystkim wychowanie w duchu przyjaznego nastawienia do Polski i Polaków. Znajomość języka jest istotną kwestią w promowaniu kraju, stąd ułatwienie dostępu do nauczania języka polskiego ma podstawowe znaczenie. W związku z tak dużym zainteresowaniem naszym krajem, jego kulturą istnieje konieczność stworzenia warunków dla rozwoju szkolnictwa mniejszościowego, także zwiększenia prestiżu mowy polskiej poprzez jej promocję i upowszechnianie opinii, że dobra znajomość języka polskiego – także obcokrajowcom - opłaca się. Stąd kluczowe znaczenie mają instytucje edukacyjne.

Wiedza o tym z jaką ofertą władze naszego kraju występują, na jaki grunt trafiają działania organizatorów szkół dla Polonii i dla mniejszości polskiej, jakie są oczekiwania tamtych środowisk i możliwości naszego kraju, jaka jest praktyka w różnych państwach, to wszystko jest kluczowe dla dobrego rozłożenia akcentów wspierających Polonię i Polaków mieszkających poza granicami. Takiej wiedzy dostarcza nam Pani Kamila Kamińska, która podjęła tę ważną problematykę w swojej dysertacji. Wnioski z badań mogą być wykorzystane w działaniach wspierających naszych Rodaków w warunkach kraju, w którym mieszkają (jako autochtoni czy przybysze), równocześnie bez podcinania ich narodowych korzeni.

***

Przedłożona mi do recenzji praca składa się ze wstępu i siedmiu rozdziałów. W części teoretycznej są pierwsze cztery rozdziały, w metodologicznej zawarty jest rozdział piąty a w empirycznej są dwa ostatnie rozdziały. Pracę zamyka zakończenie, dołączona została obszerna bibliografia z netografią, wykazem aktów prawnych, spisem rysunków i tabel oraz aneksem z czterema załącznikami. Rozprawa ma konstrukcję poprawną, strukturę można określić jako typową dla prac o charakterze empirycznym, posiada ona wszystkie elementy - od teoretycznej wykładni (135 stron tekstu) przez metodologiczny wywód (38 stron tekstu) do zaprezentowania wyników własnych poszukiwań badawczych z ich dyskusją i interpretacją (241 stron tekstu), to jest pewna zamknięta całość. Niczego w niej nie brakuje, również proporcje pomiędzy kolejnymi rozdziałami są zachowane (słusznie główny nacisk w tego typu pracach położony jest na prezentację wyników z ich analizą i interpretacją).

Dysertacja jest napisana bardzo starannie, Autorka posługuje się poprawną polszczyzną, pod względem edytorskim tekst jest opracowany z dużym znanstwem i zachowaniem obowiązujących reguł, z dobrym powołaniem się na materiał źródłowy. Uwagę zwrócę jedynie na używanie formy „*na Ukrainie*”. Ten typ konstrukcji jest poprawny w języku polskim, ta forma jest dopuszczalna podobnie jak „*w Ukrainie*”. W związku z sytuacją polityczną i odczuciami samych Ukraińców, którzy uważają formę „*na*” za przejaw traktowania ich państwa jako niesuwerennego, Rada Języka Polskiego zachęca do stosowania składni „*w Ukrainie*”.

Narracja tekstu jest prowadzona wartkim, dojrzałym, w pełni komunikatywnym językiem naukowym. Ta obszerna rozprawa w żadnym fragmencie nie jest ani przewlekła, ani nużąca. Przeciwnie, spójna i świadomie skomponowana narracja oraz precyzja myśli świadczą o dużej erudycji Autorki i Jej dyscyplinie intelektualnej. Chciałabym podkreślić wysoki stopień uporządkowania treści, jak też adekwatność doboru obszernej literatury. Jest to bardzo ciekawe studium empiryczne, ukazujące kompetencję warsztatową i merytoryczną mgr Kamili Kamińskiej. Autorka dobrze konceptualizuje swój projekt badawczy, jasno formułując temat badania, wypracowując pojęciowe i teoretyczne ujęcie badanego zjawiska, prezentując obszar wiedzy, który pozwolił Jej ugruntować własny zamysł badawczy.

Strukturę przedstawionej mi do recenzji pracy doktorskiej zdominowała problematyka oświaty polskiej poza granicami kraju oraz wychowania patriotycznego. Do podstawowych kontekstów teoretycznych dysertacji należą więc zagadnienia dotyczące polskiej diaspory za granicą, szczególnie oświaty mniejszości oraz patriotyzmu jako elementu kultury szkoły polskiej. Przy czym mowa tutaj o wychowaniu patriotycznym jako instrumencie kształtowania postaw patriotycznych w szkole polskiej zorganizowanej na obczyźnie (dla Polonii francuskiej i mniejszości polskiej w Ukrainie). W zasięgu Jej naukowych eksploracji stały się dwie placówki: jedna działająca przy Ambasadzie Polskiej w Paryżu (Szkoła Polska im. Adama Mickiewicza), druga zorganizowana przez polską mniejszość narodową w Ukrainie (Ogólnokształcąca Średnia Szkoła nr 10 im. św. Marii Magdaleny we Lwowie), dzięki temu powstał obraz dwóch różnych placówek funkcjonujących w odmiennych uwarunkowaniach historycznych (kontekstach kulturowych, społecznych i politycznych) rzutujących na specyfikę tej instytucji edukacyjnej.

Założenia teoretyczne Pani Kamila ujęła w czterech rozdziałach, które nasyciła teoretyczną refleksją nad zagadnieniem roli kultury szkoły polskiej za granicą w kształtowaniu postaw patriotycznych. W pierwszym zatytułowanym *Wokół pojęcia diaspora*, w początkowym fragmencie, Autorka dokonała konceptualizacji kategorii diaspora, mniejszość narodowa i mniejszość etniczna, precyzując rozróżnienie pojęć: diaspora polska, Polonia i Polacy za granicą. Na koniec tego podrozdziału chronologicznie zarysowuje sytuację diasporę polską w świecie. Czyni tym podbudowę dla charakterystyki tej grupy w dwóch krajach – francuskiej Polonii i środowiska Polaków mieszkających w Ukrainie.

W rozdziale drugim – zatytułowanym *Działania polityczno-ideologiczne wobec diaspor i mniejszości*, zawarte jest kompendium wiedzy na temat działań państwa polskiego wobec diasporę polską oraz polityki i praktyki edukacyjnej kraju zamieszkania wobec grup mniejszościowych. I tutaj pokazane są kierunki działań państwa polskiego, struktury instytucjonalne służące współpracy naszego kraju z diasporą oraz polityka edukacyjna z jej prawno-instytucjonalnymi rozwiązaniami. Ten fragment pracy bogaty jest w ładunek informacyjny o Polsce i państwach mających u siebie szkolnictwo dla diaspor i mniejszości (mamy wiele danych o kraju, szkole i polityce).

Tekst poświęcony realiom oświaty we Francji i Ukrainie, polskiemu szkolnictwu w tych krajach, tchnie zrozumieniem tamtej rzeczywistości, zatem część ta jest dla czytelnika przekonująca. Nie można tu zarzucić Autorce subiektywizmu w odczytywaniu sygnałów, co oznaczałoby przypisywanie sobie patentu na jakąś obiektywną prawdę o tamtych rejonach Europy Wschodniej i Zachodniej. Autorka rzetelnie rysuje (a właściwie szkicuje) pejzaż społeczny i polityczny Francji i Ukrainy, traktując go jednocześnie jako tło własnych dociekań. Słusznie Pani Kamila Kamińska wskazała na dwa konteksty istnienia szkoły polskiej poza granicami kraju, na dwie perspektywy: z jednej strony spogląda na politykę Polski wobec oświaty polonijnej i szkół polskich na obczyźnie z drugiej pokazuje francuską i ukraińską politykę oświatową wobec Polonii i Polaków w społeczności wielokulturowej. Jest to filtr przez który spogląda na badaną i opisywaną rzeczywistość szkolną.

Rozdział trzeci zawiera próbę syntezy wiedzy o oświacie polskiej za granicą. Pokazana jest najpierw perspektywa historyczna oraz rozwiązania systemowe i organizacyjne, po czym zakreślona została perspektywa prowadzenia badań społecznych w tym zakresie. Na koniec mamy charakterystykę oświaty polskiej we Francji i szkolnictwa mniejszości polskiej w Ukrainie.

W ostatnim - czwartym rozdziale części teoretycznej - mamy zawarte kompendium wiedzy na temat patriotyzmu wpisującego się w kulturę szkół polskich poza granicami kraju. Na początek Autorka pokazuje specyfikę funkcjonowania tego typu szkół, po czym definiuje samo pojęcie *kultura szkoły*, opisując różne spojrzenia na tę placówkę ze wskazaniem perspektywy humanistycznej. W kolejnych podrozdziałach definiuje kategorię *patriotyzm* - mamy tutaj rozróżnienie pojęć państwo, naród i ojczyzna jako kontekstowe dla rozumienia kategorii badanej, jej rozumienie w świetle nauk społecznych wraz z przeglądem badań poświęconych temu zagadnieniu. Jest to wprowadzenie do zdefiniowania pojęcia *wychowanie patriotyczne* z pokazaniem instrumentalnej roli szkoły w kształtowaniu postaw patriotycznych wśród dzieci i młodzieży w polskich placówkach za granicą. Ten rozdział zamyka

operacjonalizacja kategorii badanych – patriotyzmu obecnego w kulturze szkoły polskiej poza granicami kraju. Zatem to element porządkujący i pokazujący filozofię podejścia do badanego problemu „*opisania elementów patriotyzmu zakorzenionych w kulturze szkoły polskiej poza granicami kraju z poszukiwaniem nieuchwytnego wymiaru jej funkcjonowania, dotarcia do warstw niewidocznych, ukrytych za zasłoną codziennego życia szkoły i uwarunkowań społeczno-kulturowych, identyfikacji wartości i przekonań, częściowo uświadamianych przez aktorów życia szkolnego, które wyznaczają zakres ich oczekiwań, motywacji oraz misji szkoły w kontekście kształtowania postawy patriotycznej*”. (s. 150)

Część teoretyczna napisana została w sposób komunikatywny, bardzo kompetentnie, w odniesieniu do literatury, zarówno polskiej jak i zagranicznej (głównie anglojęzycznej). Bogaty spis bibliograficzny zawiera 547 pozycji zwartych i artykułów w czasopismach naukowych oraz adresów netograficznych. Po lekturze tej części rozprawy oceniam, że Pani Kamila swobodnie porusza się w obrębie prezentowanych stanowisk teoretycznych. Dla czytającego jasne były intencje Autorki i cel tak prowadzonej analizy przywołanej literatury, ostateczny kształt tej części wskazuje, że kluczowy problem dysertacji został potraktowany serio i z należytą skrupulatnością. Autorka odwołuje się do „mocnej” literatury przedmiotu jednocześnie szczerze dozuje własne przemyślenia. Sądzę, że dla dobrej recepcji treści pomocne byłyby zwięzłe wprowadzenia i konkluzje zawarte na początek i na koniec każdego z rozdziałów.

Rozdział piąty poświęcony **założeniom metodologicznym** nie wzbudza zastrzeżeń. Autorka bardzo rzetelnie przygotowała część pracy poświęconą opisowi własnego programu badawczego. W swojej pracy badawczej podążała przede wszystkim za celem ogólnym, którym było określenie czynników konstytuujących kulturę polskiej szkoły za granicą a kształtujących postawy patriotyczne ucznia tego typu placówki. Cele szczegółowe zostały przez Panią Kamilę Kamińską jasno zarysowane: zidentyfikowanie i skategoryzowanie treści pojęcia patriotyzmu obecnego w szkołach polskich za granicą, charakterystyka patriotyzmu wpisanego w kulturę badanej szkoły w określonym czasie i przestrzeni, wyłonienia tych elementów kultury szkoły (materialnych i niematerialnych, jawnych i ukrytych), które mają istotne znaczenie w procesie kształtowania u uczniów postawy patriotycznej.

Określone także zostały przez Autorkę dwa obszary eksploracji: dotarcie do założeń, wartości i przekonań dotyczących patriotyzmu, które konstytuują wymiary życia szkoły, wyznaczają zakres oczekiwań wobec szkoły, motywacji oraz misji szkoły w zakresie kształtowania w niej postaw patriotycznych. Chodziło o opisanie zawartości treściowej pojęcia patriotyzmu przekazywanego w konkretnej szkole, jego charakterystycznych elementów, sposobów transmisji i rodzajów obecności w przestrzeni szkoły polskiej za granicą, wyjaśnienie procesów zachodzących w kulturze szkoły, z uwzględnieniem oddziaływań środowiska lokalnego oraz działań polityczno-ideologicznych, ich charakteru i wzajemnych uwarunkowań.

Celem praktycznym wskazanym przez Panią Kamilę Kamińską było poszerzenie wiedzy na temat szkolnictwa polskiego za granicą, ukazanie w szerszej perspektywie kontekstu przekazywania w nich treści patriotycznych, w efekcie czego stworzenie modelu patriotyzmu w kulturze szkół polskich za granicą, możliwego do wykorzystania jako

narzędzie badawcze. Sama Autorka wyraziła nadzieję, że „wnioski z badań przyczynią się do pogłębienia i ugruntowania wiedzy na temat patriotyzmu jako elementu kultury szkół polskich poza granicami, i ich funkcjonowania na tle społeczno-kulturowym, geopolitycznym oraz historycznym. Służyć temu ma określenie i scharakteryzowanie Modeli patriotyzmu, które powinny wypełnić lukę w zakresie badań nad patriotyzmem i pozwolą na poszerzenie perspektywy badawczej i kontynuację nad tymi zagadnieniami”.

Dla tak określonego celu za trafne uznaję przyjęcie przez Panią Kamilę Kamińską paradygmatu konstruktywistycznego, dzięki któremu Autorka mogła wyjaśnić sposób rekonstruowania wiedzy dotyczącej patriotyzmu i kształtowania postaw patriotycznych w wybranych szkołach polskich na obczyźnie oraz poszukiwanie znaczeń i sensów, które aktorzy szkolni nadawali elementom kultury tych konkretnych placówek. Ta perspektywa umożliwiła rekonstrukcję wiedzy na podstawie własnych doświadczeń, refleksji podmiotów szkoły i interakcji między nimi. Badania zostały przeprowadzone z zastosowaniem strategii studium przypadku z wykorzystaniem wielu źródeł danych. Autorka zdecydowała się na wybór metod jakościowych koncentrując się w badaniu środowisk zróżnicowanych kulturowo, na indywidualnych interpretacjach kultury szkoły przez uczestników – znaczących aktorów szkolnych w placówkach działających poza granicami kraju. Efektem działań badawczych była próba zidentyfikowania cech przygotowanego *Modelu patriotyzmu w kulturze szkół polskich poza granicami kraju* na podstawie dwóch wybranych studiów przypadku, które skupiają w sobie określone kierunki dociekań na potrzeby przyszłych badań nad kulturą szkoły i patriotyzmem.

Adekwatnie do tak określonych celów pracy zostały postawione przez Autorkę cztery pytania badawcze: *Co charakteryzuje postawy patriotyczne wśród uczniów w szkołach polskich za granicą? W jaki sposób jest kształtowana postawa patriotyczna wśród uczniów w szkołach polskich za granicą? Jacy aktorzy szkolni i pozaszkolni związani z badaniami szkolnymi są odpowiedzialni i w jakim stopniu za kształtowanie postawy patriotycznej? Czy i w jakim zakresie postawy patriotyczne kształtowane są w polskich szkołach za granicą różnią się od siebie i jakie czynniki warunkują te różnice?*

Dobrze zostało uzasadnione przez Autorkę przyjęte podejście metodologiczne, wiążące problem ze sposobem eksploracji, przykładające wagę do kontekstu i osadzonego w nim konkretnego przypadku, uznające je jako bazę czynników tłumaczących badane zagadnienie. Autorka zastosowała celowy trójstopniowy dobór próby badawczej. Na pierwszym etapie uwzględniła położenie szkoły (Francja na Zachodzie Europy i Ukraina na Wschodzie Europy), typ szkoły oraz organ prowadzący i zarządzający szkołą (szkoła polska nadzorowana przez MEN we Francji i szkoła polskim językiem nauczania w ukraińskim systemie oświaty). Wzięła także pod uwagę zróżnicowanie pod względem geograficznego położenia w zakresie charakteru lokalnej diaspory (w Ukrainie w przewadze w szkołach są autochtoni, we Francji to emigranci i potomkowie emigrantów), uwarunkowania historyczne i społeczno-kulturowe oraz działań politycznych kraju osiedlenia wobec grupy mniejszościowej jak również polityki państwa polskiego wobec diaspory (inny rodzaj współpracy z Polonią na Zachodzie i z Polakami na Wschodzie). Każda z dwóch szkół dobranych do badań ma własną specyfikę i ta wzięta została pod uwagę przy podjęciu decyzji o doborze placówek do eksploracji.

Proces badawczy obejmował wykorzystanie czterech technik zbierania danych umożliwiających w efekcie etnograficzny opis instytucji badanych. Zastosowano technikę wywiadu indywidualnego narracyjnego, pogłębionego i częściowo ustrukturyzowanego, wywiadu fokusowego w formie warsztatu wydobywczego, obserwacji etnograficznej oraz analizy dokumentów szkoły. Precyzyjnie i ze znanstwem literatury przedmiotu opisane zostały przez Autorkę etapy tworzenia narzędzi badawczych, z uwzględnieniem kontekstu uwarunkowań społeczno-politycznych funkcjonowania szkół, specyfiki środowiska lokalnego, charakteru diaspory polskiej. Podziw wzbudza szczegółowość i precyzja konstruowania procedury metodologicznej, nie tylko określenie sposobu zbierania danych ale też ich analizy. Zebrane dane Pani Kamila poddała kodowaniu analitycznemu i syntetycznemu w hermeneutycznym modelu analizy danych. Do interpretacji przyjęła podejście idiograficzne, model indukcyjny, analizując pojedyncze przypadki - narracje wszystkich aktorów szkolnych i pozaszkolnych, cele nauczania, treści i formy działań edukacyjno-wychowawczych realizowanych przez szkoły, oraz sposoby przekazywania treści o charakterze patriotycznym. Poddała także analizie kulturę szkoły i jej elementy, charakter lokalnej diaspory polskiej, politykę Polski wobec diaspory polskiej w krajach ulokowania szkół oraz politykę kraju przyjmującego wobec mniejszości, jak też politykę edukacyjną obu krajów.

Przeprowadzenie triangulacji zabranych danych w proponowanym modelu doprowadziło do porównania sposobów kształtowania postawy patriotycznej w badanych szkołach. Zestawienie elementów z matrycy *Modelu patriotyzmu w kulturze szkoły* pozwoliło na określenie różnic i podobieństw między placówkami, sposobami organizacji systemów oświaty polskiej i kraju przyjmującego, jak też patriotyzmu w kulturze szkoły w zakresie kontekstów jej funkcjonowania. Nacisk został więc położony na wzajemne oddziaływanie czynników (położenia geograficznego szkoły w Europie, typu placówki oraz uwarunkowań społeczno-kulturowych), które okazały się w znacznym stopniu swoiste dla badanego przypadku. Mimo występujących cech wspólnych dla dwóch pojedynczych przypadków, bardziej znaczące okazały się jednak występujące między nimi różnice i te zostały przez Autorkę uwypuklone, a domknięciem było wyjaśnienie znaczeń i całościowy opis kultury szkoły za pomocą metody etnograficznej. Ta część pracy pokazuje, że Pani Kamila Kamińska posiada dobry warsztat metodologiczny, którym bardzo sprawnie się posługuje.

Najobszerniejszy fragmenty pracy stanowią **rezultaty badań empirycznych** a te zostały zamieszczone w dwóch ostatnich rozdziałach - szóstym i siódmym. Rozdziały empiryczne zostały nasycone treściami wypowiedzi uczniów, nauczycieli, dyrekcji szkoły oraz liderów lokalnych społeczności polskich. Autorka podaje opinie respondentów na temat funkcjonowania własnej szkoły, zawiera informacje na temat podstawowych komponentów pracy placówki. Dopełnieniem jest materiał ilustrujący wydarzenia historyczne, dokumentujący program nauczania, plany pracy, statuty i regulaminy a także przepisy regulujące życie szkoły. To bardzo wartościowy poznawczo fragment dysertacji, przybliży czytelnikowi kawałek Polski oddalony od Polski z jego uwarunkowaniami uzasadniającymi przyjęte rozwiązania przekazywania treści patriotycznych wzmacniających w młodym pokoleniu przywiązanie do ojczyzny przodków.

Pierwszy z rozdziałów prezentujących zebrany materiał zatytułowany *Modele patriotyzmu w kulturze szkół polskich poza granicami kraju – analiza zebranych danych* to efekt badań terenowych, poprowadzonych w dwóch środowiskach szkolnych Szkoły Polskiej im. Adama Mickiewicza przy Ambasadzie RP w Paryżu oraz Ogólnokształcącej Szkoły Polskiej nr 10 im. św. Marii Magdaleny z polskim językiem nauczania we Lwowie. Stąd w strukturze wywodu opisanych zostało osiem najważniejszych z punktu widzenia Autorki elementów konstytuujących kulturę szkoły, czyli: przestrzeń szkoły, tradycja i historia, normy i wzorce zachowań, wartości i przekonania, działania polityczno-ideologiczne. Została opisana charakterystyka diaspory wpisana w uwarunkowania historyczne i społeczno-kulturowe kraju zamieszkania, także pokazani uczniowie jako odbiorcy i kreatorzy treści patriotycznych, oraz zostały przywołane działania kształtujące postawy patriotyczne w szkole.

Rozdział ostatni zawiera *opis modeli patriotyzmu w kulturze obydwu badanych szkół polskich z ich charakterystyką i sposobem funkcjonowania*. W sześciu podrozdziałach pokazane zostały podobieństwa i różnice w sposobach kształtowania postaw patriotycznych, rola historii i dziedzictwa oraz rola aktorów szkolnych, rola nauczania języka ojczystego w tym procesie. W kolejnym podrozdziale podkreślona została rola ojczyzny w rekonstruowaniu wiedzy o patriotyzmie przez członków szkolnych społeczności za granicą. W ostatnim fragmencie analizy zaakcentowany został charakter polskiego patriotyzmu wśród badanych przedstawicieli diaspor polskich w Paryżu i we Lwowie, próbujących wyrazić stosunek do swoich i obcych, oraz postawę przywiązania do Macierzy.

Na zakończenie mgr Kamila Kamińska dokonała podsumowania. Widać, że interpretując dane uzyskane w badaniach, Autorka odwołuje się do wiedzy, ale także do swojej intuicji badawczej a czyni to z wyczuciem. Eksploracje w tego typu środowisku wymagają określonych kompetencji, trudno bowiem badać procesy w przestrzeni międzykulturowej, nie mając własnego doświadczenia rozpoznania realiów działania, rozkodowywania uwarunkowań społeczno-kulturowych, zwłaszcza z pozycji osoby znającej z autopsji materię badaną. A to właśnie dzięki własnemu doświadczeniu w praktyce poradniczej tego typu kompetencje mgr Kamila Kamińska posiadała, stąd sprawna narracja w pracy nasycona jest bardzo wyważonymi twierdzeniami, a w podsumowaniu otwiera przed nauką nowe problemy badawcze. Tę część pracy oceniam wysoko, tutaj mgr Kamila Kamińska daje się poznać jako refleksyjna Badaczka, która dostrzega wielowymiarowość i unikatowość szkolnych światów, doświadczeń i sposobów postrzegania rzeczywistości edukacyjnej.

Sposób kształtowania postawy patriotycznej w danej szkole jest zakorzeniony w kulturze szkoły, która wyznacza płaszczyzny tego procesu. Zastosowanie matrycy patriotyzmu w kulturze szkoły polskiej na obczyźnie umożliwiło Autorce poznanie tych elementów. Jest wrażliwa na wyróżnione kategorie, analizuje je ze świadomością wielości kontekstów i perspektyw znamiennych dla każdej z badanych szkół. Ostrożnie dozuje wnioski dotyczące przyszłości szkół polskich za granicą – kierunku ich rozwoju oraz etycznego i moralnego wymiaru kształtowania postaw patriotycznych wśród uczniów. Między innymi sygnalizuje zagrożenie ze strony separowania kultury szkoły od kontaktów z bieżącym życiem kulturalnym kraju macierzystego (folkloryzacja, skamieliny kulturowe), postulując pozostawanie w łączności z Macierzą, by aktualizować i uwspółcześniać formy obchodzenia

wydarzeń na terenie szkoły oraz obowiązujących norm i wartości ważnych w procesie kształtowania postaw patriotycznych wśród uczniów z poszanowaniem historii i dziedzictwa szkoły.

Z punktu widzenia pedagogiki szczególnie wartościowe wydaje się pokazanie zależności pomiędzy działaniami prowadzonymi przez placówkę edukacyjną (realizowany program, kompetencje nauczycieli, współpraca z miejscowym środowiskiem) a kształtowaniem postaw patriotycznych uczniów w szkole polskiej osadzonej w wielokulturowym świecie. Podejmując rozważania na temat konkretnych rozwiązań edukacyjnych dla mniejszości polskiej Autorka pracy uznała, iż ich opracowanie będzie ważne zarówno dla celów naukowych, jak i praktycznych poprzez wykorzystanie wyników badań przez liderów polskiej mniejszości narodowej organizujących oświatę polonijną i szkołę dla dzieci polskiej mniejszości.

Szkoła ta zorganizowana została przez polską mniejszość (jej instytucje, organizacje, osoby reprezentujące tę grupę) i dla grupy mniejszościowej, która obok funkcji ogólnowychowawczych, oświatowych i religijnych pełniła również inne zadania dla polskiej mniejszości (realizowane poprzez prowadzenie nauczania w języku polskim lub poprzez same lekcje języka i kultury polskiej, poprzez pielęgnowanie tradycji polskich, obchody narodowych rocznic i świąt). To placówki, w których czynnik narodowy ma większe znaczenie niż w szkole większościowej (stanowiąc jej element konstytutywny), utworzone w celu realizacji potrzeb Polonii i polskiej mniejszości narodowej, związanych z transmisją polskiego dziedzictwa kulturowego.

Jednakże jako osoba, która uczestniczyła w odbudowie szkolnictwa polskiego na Łotwie po 1989 roku, prowadząc przez wiele lat badania longitudinalne, poznałam złożony charakter działania tego typu placówek na obczyźnie. Dodałabym więc jeszcze jeden element do tej układanki. Szkoły te funkcjonując w przestrzeni wielokulturowej mają jednak pewne zobowiązanie - edukację międzykulturową stawiającą sobie za cel przygotowanie młodych ludzi do pełnego uczestnictwa w nowym typie społeczeństwa, kształtującej w nich oprócz postawy patriotycznej także postawy tolerancji dla odmienności oraz dialogu. Te dwie płaszczyzny nie muszą się wykluczać, wręcz przeciwnie, ich umiejętne łączenie stanowi obecnie wyzwanie dla społeczeństw wielokulturowych, chcących podążać drogą pluralizmu to wyzwanie, które winna podjąć tego typu szkoła.

W szkole przystającej do wymogów nowoczesnego społeczeństwa wielokulturowego nie powinno dochodzić do narzucania kanonu kultury dominującej a program szkolny nie może być środkiem przemocy symbolicznej narzucającym znaczenia i jednolitą ich interpretację, ale też społeczność mniejszościowa nie powinna tworzyć getta, w którym zamyka uczniów we własnym narodowym świecie. W rozważania nad edukacyjnymi konsekwencjami współistnienia kilku grup na jednym obszarze kulturowym, wpisuje się także szkoła większościowa państwowa jako organizacja, która nie rozwija tożsamości kulturowej dziecka z grupy mniejszościowej, a nierzadko zmusza do asymilacji z kulturą dominującą. Ale też niejednokrotnie obserwuje się opór ze strony mniejszości narodowej upominającej się o zachowanie dziedzictwa kulturowego własnej grupy. Stąd tendencje do tworzenia szkół etnicznych, z pokusą „okopania się” i izolacji grupy dzieci imigrantów. Czy nie taki właśnie

model widać jest preferowany przez organizatorów szkoły polskiej we Francji czy w Ukrainie? Pogodzenie racji grup większościowych i mniejszościowych w społeczności wielokulturowej stanowi wyzwanie dla edukacji międzykulturowej. To zadanie jednakowo ważne dla władz oświatowych polskich jak i kraju zamieszkania (tymczasowo lub nie) przez naszych Rodaków.

Problem rozprawy został tutaj jasno wyłożony i jego brzmienie nie pozostawia wątpliwości. To sposób pojmowania roli szkoły polskiej funkcjonującej poza granicami kraju zorganizowanej dla polskiej mniejszości narodowej. W tym problemie tkwią też inne, które Autorka nie do końca zwerbalizowała, ale którym *de facto* poświęciła swoją rozprawę. Kwestia roli szkoły polskiej w kształtowaniu postaw patriotycznych jest można rzec – drugorzędna wobec pytań, które Pani Kamila Kamińska stawia niejako między wierszami. To według mnie walor tej rozprawy i jej inspirująca moc. Czyta się ją nieco inaczej niż chcą tego oficjalne dokumenty i ustalenia międzynarodowe, czyta się przez pryzmat badań i wiedzy oraz doświadczenia zawodowego i życiowego samej Doktorantki.

Rozpatrując oczekiwania wobec szkoły polskiej na obczyźnie podmiotów zainteresowanych jej istnieniem czytelnik jest pobudzony do stawiania innych, może głębszych pytań jak chociażby te: *Jak dalece Rzeczpospolita ma inwestować w Polaków rozpierzchniętych po świecie? Jakie są zamierzone i rzeczywiste funkcje polskiej oświaty poza granicami Macierzy? Co jest, a co nie jest polską racją stanu w odniesieniu do edukacji poza jej granicami? Czy Polska ma prawo utrzymywać szkoły, które stają się blokadami rozwojowymi jej absolwentów w świecie, w którym zwielokrotnienie kompetencji kulturowych zwielokrotnia szanse młodych ludzi na poradzenie sobie w świecie złożonym i niejednoznacznym? Czy tradycja może być silniejsza niż komercjalizacja życia? Czy w końcu szkoły polskie organizowane i utrzymywane poza granicami kraju mają być okopaną twierdzą kształtowania obrazu świata polskiego, skansenem polskości jakiej już w Polsce nie ma?*

Podsumowując: dana mi do recenzji praca doktorska stanowi ciekawe studium teoretyczno-empiryczne, podejmującym niezwykle aktualne problemy. Mgr Kamila Kamińska wykonała swą pracę sumiennie. Część teoretyczna dysertacji została przez Nią napisana bardzo kompetentnie i wyczerpująco, wywód przedstawiony został klarownie a trafnie przywołane pojęcia zostały przez Autorkę profesjonalnie zoperacjonalizowane. Rozdziały te nasycone są treściami adekwatnie dobranymi do celów jakie postawiła sobie Doktorantka, a to było konieczne przed przystąpieniem do konstruowania własnego projektu badawczego. Na podkreślenie zasługuje dobre rozłożenie akcentów przy połączeniu wielu wątków, które doprowadzają czytelnika do konkluzji i pytania o miejsce szkoły polskiej w procesie wychowania patriotycznego naturalne jest bowiem, że to właśnie szkoła zorganizowana przez członków grupy mniejszościowej wspólnie z rodzicami, odpowiada za przygotowanie młodego człowieka do życia w poszanowaniu tradycji i historii ojczyzny przodków.

W części empirycznej Autorka przedstawiła ofertę szkół polskich kształtowania postawy patriotycznej, widzianą z perspektywy podmiotów placówek edukacyjnych oraz przedstawicieli polskiej diaspory w kraju zamieszkania, zainteresowanej utrzymaniem polskiej tożsamości kolejnego pokolenia. To dokument ilustrujący oczekiwania

przedstawiciele polskiej diaspory względem szkoły przygotowującej do życia w przestrzeni wielokulturowej. W rozdziałach prezentujących materiał empiryczny badaczka wykazała wysokie kompetencje w zakresie analizy licznych i różnorodnych danych jakościowych uzyskanych w toku działań eksploracyjnych, ich klarownej prezentacji oraz interpretacji posługując się zarówno własnymi obserwacjami, jak i analizując te kwestie w kontekście adekwatnej literatury przedmiotu i prowadzonych badań przez innych autorów.

Autorka uzyskała bardzo ciekawe wyniki i wnioski praktyczne z badań, które mogą posłużyć organizatorem procesu kształcenia etnicznego, w refleksji nad funkcjonowaniem placówek kształcenia mniejszości oraz tworzeniem planów ich rozwoju w kontekście dostosowania ich do potrzeb społecznych wszystkich uczestników edukacji z uwzględnieniem racji krajów w których szkoły są tworzone. Pracę oceniam wysoko zarówno w kontekście przedstawionych w niej założeń teoretycznych, metodologicznych oraz bogatej warstwy empirycznej, w której zawarte są wartościowe wnioski oraz własne interpretacje. Autorka postawiła przed sobą złożone zadanie i dobrze się z niego wywiązała uważam, że materiał winien być upublicznione w postaci wydania książki.

Konkluzja: Uwzględniając wszystkie aspekty opiniowanej pracy stwierdzam, że przedstawiona mi do recenzji dysertacja mgr Kamili Gabrieli Kamińskiej w pełni odpowiada wymogom stawianym pracom doktorskim określonym w art. 5 ust.3 ustawy z dnia 20. lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce* (Dz.U. z 2023 r. poz. 742 z późn. zm.) i wnoszę o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Kraków, 09. września 2024 r.

dr hab. Maria Marta Urlińska, prof. UIK